

Sun'iy intellekt va intellekt turlari: psixologik yondashuv

Oydina Vadimovna Botirova
botirovaoydina35@gmail.com
Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektning inson uchun ahamiyati. Intellekt tushunchasi va turlari. Suniy intellektning paydo bo'lishi va inson psixologiyasiga ta'siri, IQ va uning psixologik ahamiyati haqida yozildi.

Kalit so'zlar: intellekt, suniy intellekt, IQ, lingvistik intellekt, tabiiy inyelekt, mantiqiy-matematik intellekt

Artificial intelligence and types of intellect: a psychological approach

Oydina Vadimovna Botirova
botirovaoydina35@gmail.com
Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: This article discusses the importance of intellect for humans. The concept and types of intellect. The emergence of artificial intelligence and its impact on human psychology, IQ and its psychological significance.

Keywords: intellect, artificial intelligence, IQ, linguistic intelligence, natural intelligence, logical-mathematical intelligence

KIRISH

Insoniyat tarixida intellekt doimo eng muhim va sirli tushunchalardan biri bo'lib kelgan. Qadimgi faylasuflardan tortib zamonaviy neyrotadqiqotchilargacha bo'lgan olimlar «Intellekt nima?» va «U qanday ishlaydi?» degan savollarga javob izlashgan. XX asrda psixologiya fani bu savolga yangicha nuqtai nazardan yondashdi - intellekt nafaqat aqliy qobiliyat, balki insonning butun ichki dunyosini aks ettiruvchi murakkab tizim sifatida talqin etila boshlandi. Bugungi kunda esa bu mavzuga yana bir yangi o'lcham qo'shildi - sun'iy intellekt (SI). Kompyuter fanlari, matematik va falsafaning kesishmasida tug'ilgan sun'iy intellekt endi psixologiya bilan ham chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Chunki sun'iy intellektni yaratish va tushunish uchun, avvalo, inson intellektini chuqur o'rganish zarur. Shu bois, ushbu mustaqil ish sun'iy intellekt va intellekt turlarini psixologik nuqtai nazardan ko'rib chiqishga bag'ishlangan.

Ishning maqsadi - intellektning psixologik mohiyatini ochib berish, Gardner ko'p intellektlar nazariyasini batafsil yoritish, hissiy intellekt (IQ) tushunchasini tahlil qilish hamda sun'iy intellektning inson psixologiyasiga ta'sirini o'rganishdan iborat.

ASOSIY QISIM

INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Psixologiyada intellekt tushunchasi ko'p asrlik munozaralar va tadqiqotlar natijasida shakllangan. Lotincha «intellectus» so'zidan kelib chiqqan bu atama «tushunish», «idrok etish» ma'nolarini anglatadi. Zamonaviy psixologik ta'riflarga ko'ra, intellekt - bu yangi vaziyatlarga moslashish, tajribadan o'rganish, muammolarni hal etish, mavhum tushunchalar bilan ishlash va maqsadga yo'naltirilgan tarzda fikr yuritish qobiliyatidir.

XIX asrda ingliz faylasuf va antropologi Francis Galton intellektning biologik asoslarini o'rganishga harakat qildi. U intellektni irsiy omillar bilan bog'ladi va birinchi marta uni o'lchash g'oyasini ilgari surdi. XX asrning boshida esa fransuz psixologi Alfred Bine bolalardagi intellektual rivojlanishni baholash uchun birinchi aqliy testni ishlab chiqdi. Keyinchalik bu test «IQ» (Intelligence Quotient - aql koeffitsienti) tushunchasiga aylandi.

Psixologiyada intellektga nisbatan asosan ikkita yondashuv mavjud. Birinchisi - psixometrik yondashuv bo'lib, intellektni raqamli ko'rsatkich (IQ) orqali o'lchashga intiladi. Ikkinchisi - kognitiv yondashuv bo'lib, intellektni inson aqliy jarayonlarining murakkab tizimi sifatida ko'radi va uning qanday ishlashini tushuntirishga harakat qiladi.

Ammo psixologiya tarixida eng katta inqilob Howard Gardner tomonidan 1983-yilda taqdim etilgan ko'p intellektlar nazariyasi bilan yuz berdi. Gardner «Intellektning doiralari» (Frames of Mind) kitobida insonning faqat bitta emas, balki sakkiz (keyinroq to'qqiz) xil intellekt turiga ega ekanligini asoslab berdi. Bu nazariya ta'lim, psixologiya va boshqaruv sohalarida inqilob yasadi.

INTELLEKT TURLARI:

1. Lingvistik Intellekt

Lingvistik intellekt - so'z va tilda fikrlash, ularni samarali qo'llash qobiliyatidir. Bu turdagi intellektga ega odamlar tilni nozik his etadi, so'zlarning tovushi, ritmi va ma'nosiga sezgirdir. Ular yozadilar, hikoya qiladilar, notiqlik san'atini egallaganlar. Yozuvchilar, shoirlar, jurnalistlar, o'qituvchilar, advokatlar va siyosatchilar odatda yuksak lingvistik intellektga ega bo'ladi. Psixologik nuqtai nazardan bu intellekt nutq markazi - Broka va Vernike sohalarini bilan bog'liq.

2. Mantiqiy-Matematik Intellekt

Raqamlar, mantiq va muammolarni hal etish qobiliyati sifatida ta'riflanadigan mantiqiy-matematik intellekt an'anaviy IQ testlarida eng ko'p o'lchanadigan turdir. Bu intellektga ega odamlar sababiyat munosabatlarini tez anglab oladi, qonuniyatlarni

topadi, gipotezalar quradi va ularni tekshiradi. Matematiklar, fiziklar, dasturchilar, muhandislar va moliyachilar bu turdagi intellekt egalariga misol bo'ladi. Neyrofiziologiya nuqtai nazaridan bu intellekt asosan miya chap yarim shari faoliyati bilan bog'liq.

3. Tabiiy Intellekt

Tabiiy intellekt - tabiat, tirik organizmlar, o'simliklar va hayvonlarni tushunish, ular o'rtasidagi munosabatlarni anglash qobiliyatidir. Biologlar, ekologlar, fermerlar, veterinarlar, geolog va tabiat tadqiqotchilari bu intellektning egalaridirlar. Evolyutsion psixologiya bu intellektni insoniyatning ibtidoiy davridagi ov qilish va yig'ish hayot tarzi bilan bog'laydi. Tabiat bilan muloqot insonning ruhiy salomatligini mustahkamlaydi - bu hozirgi «ekopsixologiya» fanining asosi hisoblanadi.

4. Intrasubjektiv (Ichki) Intellekt

Intrasubjektiv intellekt - o'z-o'zini anglash, ichki hissiyotlarni tushunish va boshqarish, o'z kuchli va zaif tomonlarini bilish qobiliyatidir. Bu intellekt psixologiyada «o'z-o'zini idrok etish» (self-awareness) va «metakognitsiya» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq. Faylasuflar, ruhiy yo'lchilar, psixologlar va psixoterapevtlar odatda bu intellektning egalaridirlar. Bugungi kunda intrasubjektiv intellektni rivojlantirish uchun meditatsiya, reflektiv jurnal yuritish va psixoterapiya keng qo'llaniladi.

5. Intersubjektiv (Ijtimoiy) Intellekt

Intersubjektiv intellekt - boshqalarni tushunish, ularning his-tuyg'ularini his etish (empatiya), samarali muloqot qilish va jamoa ruhiyatini boshqarish qobiliyatidir. O'qituvchilar, liderlar, diplomatlar, sotuvchilar, psixologlar va ijtimoiy xodimlar bu intellektning yaqqol namoyandalaridir. Neyrotadqiqotlar bu qobiliyatning asosida «ko'zgu neyronlar» (mirror neurons) turganini ko'rsatadi - biz boshqaning harakatini ko'rganda miyamizda o'sha harakat simulyatsiya qilinadi.

IEQ VA UNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

1990-yillarda psixologlar Peter Salovey va John Mayer tomonidan ilgari surilgan va Daniel Goleman tomonidan ommalashtirilgan hissiy intellekt (Emotional Intelligence - EQ) tushunchasi psixologiya olamida katta inqilob yasadi. EQ - o'z va boshqalarning his-tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish va bu bilimdan maqsadga yo'naltirilgan tarzda foydalanish qobiliyatidir. Daniel Golemanning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, hayotdagi muvaffaqiyat uchun IQ dan ko'ra EQ muhimroq bo'lishi mumkin. U hissiy intellektni besh asosiy komponentga ajratdi: o'z-o'zini anglash (o'z his-tuyg'ularini bilish), o'z-o'zini boshqarish (impulslarni nazorat qilish), motivatsiya (ichki turtki va maqsadga intilish), empatiya (boshqalarni his etish) va ijtimoiy mahorat (munosabatlarni boshqarish). Bu besh komponent birgalikda insonning ijtimoiy samaradorligini belgilaydi.

Sun'iy intellekt esa bu sohada katta cheklovga ega. Hozirgi AI tizimlari his-tuyg'ularni taqlid qila olsa ham, ularni chinakam his qila olmaydi. Inson nutqidagi emotsional nozikliklarni, yer ostidagi ma'nolarni, sababsiz yig'lash yoki kulishni mashina hali to'liq tushunmaydi. Shu bois, hissiy intellekt - insonning sun'iy intellektidan tubdan farq qiladigan va yaqin kelajakda mashinalar tomonidan to'liq taqlid qilib bo'lmaydigan xususiyati sifatida qaralmoqda.

SUN'IY INTELLEKT VA INSON PSIXOLOGIYASI; MUSOABAT VA TASIR

Sun'iy intellekt - kompyuter tizimlari tomonidan odatda inson intellektini talab qiladigan vazifalarni bajarish qobiliyatidir. Atamaning o'zi 1956-yilda olim John McCarthy tomonidan ishlatilgan. U Dartmut kollejida o'tkazilgan konferentsiyada «aqli mashinalar» yaratish imkoniyatlarini muhokama qilishni taklif etdi. Shundan beri sun'iy intellekt fani jadal rivojlanib, bugungi kunda hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Sun'iy intellektning rivojlanishi inson psixologiyasiga bir necha yo'nalishda ta'sir ko'rsatmoqda.

Birinchidan, kognitiv psixologiya sohasida AI insonning qanday fikrlashini tushunishda yangi vositalar bermoqda. Kompyuter modellari va neyron tarmoqlar inson miya faoliyatini o'rganishda ilmiy metaforalar vazifasini bajarmoqda. Masalan, chuqur o'rganish (deep learning) tarmoqlarining ishlash tamoyili inson miyasidagi biologik neyron tarmoqlardan ilhomlanib yaratilgan.

Ikkinchidan, ijtimoiy psixologiya jihatidan AI inson-mashina munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, odamlar sun'iy intellekt tizimlariga (ayniqsa, ularning nutq interfeyslarga) tez hissiy bog'lanib qolishi mumkin. Bu hodisa «kompyuter ijtimoiyligi» (computers as social actors - CASA) nazariyasida batafsil o'rganilgan. Ayollar va bolalarda AI assistentlarga nisbatan empatiya, hatto do'stlik hissi shakllanishi mumkinligi kuzatilgan.

Uchinchidan, shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan AI odamlarning o'z-o'zini baholashiga ta'sir ko'rsatmoqda. Avtomatlashtirish jarayonida ba'zi kasblarning yo'qolishi ko'plab odamlarda kasbiy o'zlikni yo'qotish (professional identity crisis) holati keltirib chiqarishi kuzatilmoqda. Psixologlar bu muammoni «texnologik qadriyatsizlanish» deb atashadi - inson o'z qobiliyatlarini mashinaniki bilan taqqoslab, o'zini past baholashga moyil bo'ladi.

Psixologik ta'lim nuqtai nazaridan esa AI ko'p intellektlar nazariyasini amaliyotga tatbiq etishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shaxsiylashtirilgan o'qitish tizimlari har bir o'quvchining kuchli intellekt turini aniqlaydi va shu asosda material taqdim etadi. Bu an'anaviy «bir o'lcham hammaga mos» yondashuvidan tubdan farq qiladi.

XULOSA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt va intellekt turlari psixologik nuqtai nazardan keng yoritildi. Asosiy xulosalar quyidagicha:

Intellekt - ko'p qirrali psixologik hodisa bo'lib, uni faqat IQ bilan o'lchash yetarli emas. Howard Gardnerning ko'p intellektlar nazariyasi bu tushunchani sezilarli darajada kengaytirdi va har bir insonning o'ziga xos salohiyati borligini ko'rsatdi. Sun'iy intellekt bugungi kunda tor doirada (ANI) amal qilmoqda. Umumiy (AGI) va super (ASI) intellektlar hali yaratilmagan va ularning psixologik, etik hamda ijtimoiy oqibatlari olimlar tomonidan faol muhokama qilinmoqda. AI texnologiyalari inson psixologiyasiga ijobiy (shaxsiylashtirilgan ta'lim, ruhiy salomatlik ilovalari) va salbiy (ijtimoiy izolyatsiya, kasbiy o'zlikni yo'qotish) ta'sirlar ko'rsatishi mumkin. Bu ta'sirlarni boshqarish uchun psixologlar, texnologlar va jamiyat birgalikda harakat qilishi zarur. Oxir-oqibat, sun'iy intellekt insonni almashtira olmaydi - u insonni to'ldiradi. Mashinalar raqamlarni, qoidalarni va naqshlarni insondan yaxshiroq qayta ishlaishi mumkin, ammo ijodkorlik, hissiyot, ma'naviyat va insoniy aloqa - bular faqat inson intellektiga xos xususiyatlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
2. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York: Bantam Books.
3. Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press.
4. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211.
5. Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (4th ed.). Pearson.
6. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436–444.
7. Reeves, B., & Nass, C. (1996). *The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Sternberg, R. J. (1985). *Beyond IQ: A Triarchic Theory of Human Intelligence*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Turing, A. (1950). Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 59(236), 433–460.
10. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

11. Sarvinoz, K. (2024). PSYCHOLOGY OF SOCIAL RELATIONS AND COMMUNICATION. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(05), 85-92.
12. Qizi, K. S. Ways to Provide Psychological Help to Get Out of Depression. European Journal of Agricultural and Rural Education, 5(3), 50-51.
13. Tursunbayeva, G. A. Q. (2025). Farzand tarbiyasida oilaviy muhitning psixologik ta'siri. Science and Education, 6(11), 1005-1011.
14. Tursunbayeva, G. A. Q. (2026, January). THE CONTENT OF PARENTS' PEDAGOGICAL KNOWLEDGE AND ITS ROLE IN UPBRINGING. In Claritas Conference Platform (No. 1, pp. 19-22).
15. Vadimovna, B. O. (2025). MASOFAVIY TA'LIMNING O'QUVCHILARNING KOGNETIV O'ZLASHTIRISHIGA TA'SIRI OMILLARI. Бюллетень студентов нового Узбекистана, 3(12), 86-91.
16. Vadimovna, B. O. (2025). OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING JAMOATCHILIK PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA PSIXOLOGIK MEXANIZMLAR. YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 3(6), 363-367.